

SUALTI ARKEOLOJİSİNİN TERMİNOLOJİ SORUNALI

TERMINOLOGY PROBLEMS OF UNDERWATER ARCHAEOLOGY

ALPER GÖLBAŞ*

Öz: Dünya’da yapılan ilk sualtı araştırmaları iç sularda başlamış ve bu çalışmaları Avrupa’da çeşitli göllerde yapılan dalışlar oluşturmuştur. Arka planında arkeolojik amaçlardan ziyade hazine avcılığı veya antikacılık zihniyeti bulunan söz konusu çalışmalar yıllarca devam etmiştir. Bir arkeoloğun suyun altına dalış yaptığı ilk örnek Meksika’da yer alan “Chichen Itza” tapınağının yanındaki bir obrukta 1904’te gerçekleşmiştir. Su altında kendi bütünselliği ile bir batığın bir Arkeolog tarafından ilk olarak kazıldığı yer ise (Gelidonya Burnu Batığı 1960) Türkiye’dir. Ülkemizde yaklaşık 50 yıldır fiili olarak yapılmakta olan Sualtı Arkeolojisi çalışmaları dünya ölçeğinde önemli bir yere sahip olsa da ülkemizde yürütülen geleneksel Arkeoloji çalışmalarının yanında sayısal olarak çok daha küçük bir yer tutmaktadır. Çalışma oranının karada yürütülen çalışmalar yanındaki görelî azlığı, bilinirliğin de az olmasına sebebiyet vermektedir. Dünyada yürütülen çalışmalar zaman içinde alt dallara ayrılmış özgün bir terminoloji oluşmuştur. Ülkemizde ise terminolojik çalışmalara ağırlık verilmemiştir. Günümüzde İngilizce *Underwater Archaeology*’nin birebir Türkçe çevirisi olan “Sualtı Arkeolojisi” kavramı yaygın ve en kapsayıcı tabir olarak tercih edilmiş olsa da bilim dünyasında bunun dışında çok sayıda benzeri alt dal da mevcuttur. Bu çalışmada söz konusu alt dalların içerikleri ve terminoloji sorunsalı ile bunlara önerdiğimiz Türkçe karşılıklar ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sualtı Arkeolojisi • Denizcilik Arkeolojisi • Gemicilik Arkeolojisi • Arkeolojik Terminoloji

Abstract: Pioneering underwater researches in the world began in inland waters and such studies mainly comprised of diving at various lakes in Europe. With antiquarian or treasure hunting motives in the background rather than archaeological purposes, these researches continued for years. The first ever dive by an archaeologist was carried out in 1904 at a cenote near the “Chichén Itzá” temple in Mexico. It is in Turkey (Cape Gelidonya wreck, 1960) that the first shipwreck to be excavated in its entirety from the seabed by an archeologist. Although underwater archaeology studies, which have been actively conducted for about 50 years in Turkey, are considered to be significant at a global scale; they are much smaller in terms of quantity in comparison with traditional archaeological research carried out in Turkey. The relative scarcity of underwater studies compared to terrestrial ones results in reduced recognition levels. Studies conducted globally have gradually divided into sub-branches and a unique terminology emerged. Meanwhile, terminological studies have not been given priority in Turkey. Although the term “Sualtı Arkeolojisi [Underwater Archaeology]” a direct translation from English to Turkish, has been adopted for being the most common and comprehensive one, a number of similar other sub-branches also exist in science world. This study deals with the contents of the said sub-branches, terminology as a research question and Turkish equivalents we suggest for terms.

Keywords: Underwater Archaeology • Maritime Archaeology • Nautical Archaeology • Archaeological Terminology

* Öğr. Gör. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Ortaca Meslek Yüksekokulu, Turist Rehberliği Programı, Muğla. 0000-0002-2234-482X | alpergolbas@mu.edu.tr.
Makale konusu, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Prehistorya Anabilim Dalı’nda Prof. Dr. Mehmet ÖZDOĞAN danışmanlığında yaptığım “*Sualtı Arkeolojisinin Gelişim Süreci ve Terminoloji Sorunları*” adlı doktora tezinden türetilmiştir. Çalışmam sırasında her türlü desteğini benden esirgemeyen hocama teşekkürlerimi borç bilirim. Bu çalışmayı, tez sürecinde Tez İzleme Komitesi Üyesi olan ve Tez Jüri Üyeliğini de gerçekleştiren yakın zamanda kaybettiğimiz Prof. Dr. Nur BALKAN ATLI hocamıza ithaf ediyorum.

Giriş

Arkeoloji bilimi 18. yüzyılda yürütülen ilk kazılarla şekillenmeye başlamış ve yaklaşık iki yüz yıldır tanımlı bir şekilde yapılmaktadır¹. Suyun altında kalmış arkeolojik buluntuların bir arkeolog tarafından dalış yapılarak incelenmesi ise ilk olarak Meksika’da yer alan “Chichen Itza” tapınağının yanındaki bir obrukta 1904’te gerçekleşmiştir². Türkiye’de yapılan ilk sualtı³ kazısı 1960 yılında başlayan Gelidonya Burnu Batığı kazısıdır. Bu çalışma aynı zamanda kendi bütünselliği ile korunmuş bir batığın dalış eğitimi almış bir Arkeolog tarafından (George Bass) çalışıldığı dünyadaki ilk kazıdır⁴. Ülkemizde yapılan bu öncü araştırmayı çok sayıda yeni çalışma izlemiş ve Türkiye dünyada yapılan sualtı araştırma ve kazılarında hatırı sayılır bir noktaya gelmiştir. Yıllar içinde kıyı bölgelerindeki sığ sularda, göl ve akarsularda ve açık denizde onlarca metre derinliklerde sualtı çalışmaları yapılır olmuş çalışılan alanın durumu, derinlik seviyesi veya buluntu çeşitliliğine bağlı olarak kendine özgü isimleri olan alt dallar oluşmaya başlamıştır. Çalışılan alan kimi zaman tamamıyla su altında kimi zaman yarı yarıya su altında ve karada olabildiğinden alt dal isimleri de buna göre şekillenmeye başlamıştır. Deniz Arkeolojisi, Göl Arkeolojisi, Nehir Arkeolojisi, Derin Su Arkeolojisi, Sulak Alan Arkeolojisi, Kıyı Şeridi Arkeolojisi, Kıyı ve Ada Arkeolojisi gibi çalışılan alanın fiziki durumuna göre isimlendirilen alt dallar, Denizcilik Arkeolojisi, Gemicilik Arkeolojisi gibi çalışılan buluntu tipine göre isimlendirilen alt dallar oluşmuştur. Söz konusu alt dalların bir kısmı birbirini kapsarken bir kısmı ise özgün alanlar şeklinde gelişmişlerdir. Üniversitelerde bu alt dalların isimlerini taşıyan ana-bilim dalları kurulmuş, enstitüler açılmış, süreli yayınlar ve sempozyumlar yapılmıştır. Ülkemizde ise bu adlamalar neredeyse hiç kullanılmamış ve alan, yalnızca işin suyun altında yapılan kısmı ile özdeş tutularak Sualtı Arkeolojisi olarak anılagelmiştir⁵.

1. Sualtı Arkeolojisi ve Alt Dallar Sorunsalı

Sualtı Arkeolojisi (*Underwater Archaeology*), günümüzde bir etken/neden ile su altında bulunan kalıntıların (batıklar, yapılar, kemikler vs.) çeşitli yöntemlerle tespit edilmesi, su altına dalış yapılarak yerinde belgelenmesi ve su yüzüne çıkarılması işlemlerinin gerçekleştirildiği Arkeoloji dalıdır. Su altında bulunan mimari kalıntılar veya batık gemilerle ilgili her türlü kalıntı Sualtı Arkeolojisi’nin inceleme alanını oluşturur. Bu dalın diğer Arkeoloji dallarından temel ayrımı, tespit, belgeleme ve kaldırma işlemlerinin çoğunlukla suyun altında yapıyor olmasıdır. Su altında yapılacak Arkeoloji uygulamaları için buna özel geliştirilmiş donanım kullanılmakta ve çalışma tarzı doğal olarak karada yapılan geleneksel arkeolojiden farklı olmaktadır. Sualtı Arkeolojisi kavramı bu kapsam ile sınırlıyken buluntuların niteliklerine ve buluntu topluluğunun kısmen su altında veya üstünde bulunuşuna

¹ Renfrew – Bahn 2017, 23-25.

² Blot 1996, 34; Renfrew – Bahn 2017, 113.

³ Metin içerisinde Sualtı Arkeolojisi kavramı ele alınırken su altı kelimesinin zaman zaman birleşik veya ayrı yazıldığı görülecektir. Türk Dil Kurumu bu kuralı, birleşik ve ayrı yazım kuralları çerçevesinde “Somut olarak yer belirten alt ve üst sözleriyle oluşturulan birleşik kelime ve terimler ayrı yazılır: deri altı, su altı, toprak altı, yer altı vb” şeklinde açıklamaktadır. Bu durumda “su altı” şeklinde yazılması uygun görünse de ülkemizde kalıp olarak yerleşmiş olan Sualtı Arkeolojisi tabiri metin içerisinde “Sualtı” kelimesinin zaman zaman birleşik yazılmasına neden olmuştur. Metin içerisinde ayrıca kalıplaşmış olan sualtı kazısı, sualtı araştırması, sualtı çalışması gibi tabirler de birleşik yazılmış bunun dışındaki durumlarda “su altı” ayrı olarak yazılmıştır.

⁴ Bass 2013, 264.

⁵ Türkiye’de Sualtı Arkeolojisi kavramını ikiye ayırarak ele alan Mehmet Özdoğan ise Sualtı ve Batık Arkeolojisi adlarını tercih etmiş ve Sualtı Arkeolojisini suyun altında kalmış mimari yapıları inceleyen alan, Batık Arkeolojisi’ni ise batık tekneleri inceleyen alan olarak değerlendirmiştir (Özdoğan 2011, 152).

göre farklı isimlendirmeler ve yorumlamalar içeren alt dallar da mevcuttur. Alt dallar ilgilendikleri buluntu topluluğuna veya coğrafi ortama göre isimlendirilmişlerdir. Örneğin teknelerin yapım teknikleri, kargoları ve rotaları ile ilgilenen alt dal *Gemicilik Arkeolojisi* iken, göl ortamında su altında kalmış teknelerle ilgilenen alan hem *Gemicilik Arkeolojisi* hem *Göl Arkeolojisi* hem *Sualtı Arkeolojisi* hem de *Denizcilik Arkeolojisi*'dir. Bu kadar fazla ve karmaşıklaşmış alt dallar silsilesinin oluşumuna yaptığı çeşitli araştırmalarla öncülük eden George Bass'a göre ise "Sualtı Arkeolojisi" veya "Sualtı Arkeoloğu" gibi tabirler yersiz bir çabanın eserleridir.

George Bass "*Sualtında Arkeoloji*" adlı kitabında:

"Türkiye'de Nemrut Dağı'nın tepesinde kazılar yapan arkeologlara "Dağ Arkeoloğu" demiyoruz. Ya da Guatamela'da yer alan Tikal'de çalışanlara "Orman Arkeoloğu" demiyoruz. Onlar insanlığın geçmişiyle ilgili soruları cevaplamaya çalışıyorlar, eski binaları, lahitleri ve hatta bunları içeren sanat eserlerinin olduğu bütün şehirleri kazmaya ve yorumlamaya kendini adayan insanlar bunlar. Antik bir gemi ve onun taşıdığı malzemeyle ilgili çalışmalar veya yıkılmış liman duvarlarını inceleyen kişiler neden farklı olsun? Su altında yatan böyle kalıntıların incelenmesi için farklı alet ve tekniklerin kullanılması gerekiyor. Tıpkı hava fotoğrafları, metal dedektörleri ve toprak örnekleri almak için dev matkaplar kullanılarak karada çok geniş bir alanda yapılan incelemenin Paleolitik mağaralarda bulunan taş sanat eserlerini ve kemikleri kazmak için kullanılan tekniklerden farklı olması gibi. Bütün bu durumlardaki amaç aynıdır. Hepsi Arkeolojidir".

demıştır⁶. Bass, su altına tüple dalış yaparak kendi özgün yapısıyla korunmuş bir batıkta kazı yapan ilk arkeolog⁷ olduğu için bu durumun getirdiği tanınırlığın yanında yanlış anlamalardan kaynaklanan yetki karmaşaları ile de karşı karşıya gelmiştir. Örneğin T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'na karada yapılacak bir Tunç Çağı kazısı için izin talebinde bulunduğu anda, bakanlıktan onun Sualtı Arkeoloğu olduğu ve karada çalışma yapıp yapamayacağı konusunda şüpheleri olduğu belirtilmiştir⁸.

Aşağıda Sualtı Arkeolojisi'nin alt dalları ve ilişkili olduğu diğer Arkeoloji alt dallarını kısaca açıklayarak ortaya çıkan terminoloji sorunsalı ve bu terimlerin Türkçe karşılıklarını ele almaya çalışacağız.

1.1. Denizcilik Arkeolojisi (*Maritime Archaeology*)

Sualtı Arkeolojisi'nin hemen hemen tüm alanlarıyla ilintili olan tek alt dalı *Maritime Archaeology*'dir (Denizcilik Arkeolojisi). *Maritime Archaeology*, Sualtı Arkeolojisi'nden (*Underwater Archaeology*) farklı olarak, yalnızca su altında bulunan bulguları incelemeyi⁹. Türkçeye, Denizcilik Arkeolojisi olarak çevrilen bu dal, kullanılan "deniz" terimine rağmen yalnızca denizde değil akarsu, göl gibi coğrafi oluşumlarda da yer alan denizcilik uygulamalarıyla ilgili yapı kalıntıları da dâhil her türlü buluntuyu kapsamaktadır. Bu alan, bir bütün olarak insanın deniz, göl ve nehirlerle olan etkileşimini, gemiler, liman ve limanla ilgili yapılar, yükler, insan kalıntıları ve batık kentler gibi maddi kalıntıların incelenmesi yoluyla araştırmaktadır¹⁰. Bu nedenle Denizcilik Arkeologları çok farklı konularla da ilgilenen ortak disiplin ve yan dallarla ilişki içerisindedirler. Denizcilik Arkeolojisi, günümüzde hem su altındaki hem de su altında kaldıktan sonra kıyı şeridinin değişimi üzerine veya alüvyon biriktir-

⁶ Bass 2003, 145.

⁷ Bass 2013, 264.

⁸ Bass 2003, 145.

⁹ Muckelroy 1978, 12.

¹⁰ Green 2008, 1600.

mesi gibi sebeplerle toprak altında kalmış olan bulguları inceler. Örneğin Akdeniz açıklarında bulunan Yassıada Batıkları da¹¹, Yenikapı'da toprak altında bulunan batıklar¹² veya liman kalıntısı da, Burgaz'da su altında bulunan MÖ I. binyıla tarihlenen limanlar da Denizcilik Arkeolojisi'nin (*Maritime Archaeology*) kapsamına girmektedir. Denizcilik Arkeolojisi'nin kapsamı hakkında çığır açan Muckelroy'a göre bu alan deniz kültürünün her yönüyle ilgilidir ve yalnızca teknik konuları değil aynı zamanda toplumsal, ekonomik, politik, dini ve bir dizi başka yönü de içerir¹³.

Denizcilik Arkeolojisi'nin tam olarak hangi konuları kapsadığı veya kapsamadığı sorunsalı, dalın bir disiplin çerçevesinde şekillenmesi sürdükçe değişim göstermiştir. 1970'li yıllardaki tanımıyla günümüzdeki arasında farklılıklar bulunmaktadır. 1978 yılında *Keith Muckelroy* duruma bir açıklık getirmek amacıyla ilk çalışmayı gerçekleştirmiştir¹⁴. Bu alan henüz yeni ortaya çıkmış, ilk tanımlı Sualtı Arkeolojisi kazısı yapılabildiği henüz kısa bir süre geçmişken bile hangi alanın tam olarak hangi dönem, buluntu türü veya yöntem odaklı hareket ettiği konusunda kavram kargaşası olduğu görülmektedir.

Muckelroy, *Nautical Archaeology*, *Maritime Archaeology* ve *Underwater Archaeology* üzerinden bir değerlendirmede bulunmuştur. Bu değerlendirmesinde oluşturduğu diyagram hala kabul görmektedir. Diyagramda A'dan F'ye kadar kodlayarak alanların ortak payda ve farklılıklarını ortaya koymuştur. Buna göre "A Alanı", su altında bulunmamış gemi ve teknelere ait kalıntıları, örneğin mezar buluntularındaki tekneleri içeren kısımdır. "F Alanı" denizcilik faaliyetleri ile doğrudan ilgisi olmayan fakat bir sebepten su altında bulunan yerleşim alanlarını tanımlamaktadır. Söz konusu diyagram daha sonra farklı araştırmacılar tarafından yeniden ele alınmıştır (Fig. 1).

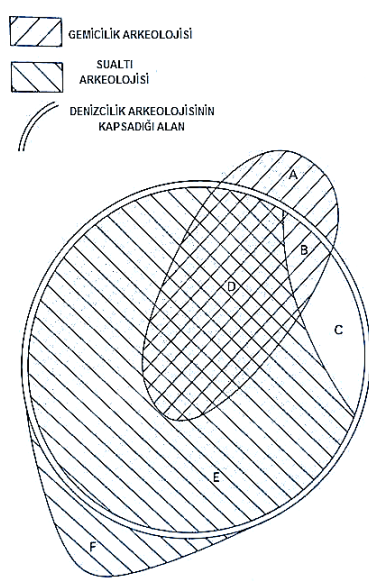

Fig. 1. Muckelroy'un Sualtı Arkeolojisi Sınıflandırması (Muckelroy 1978)

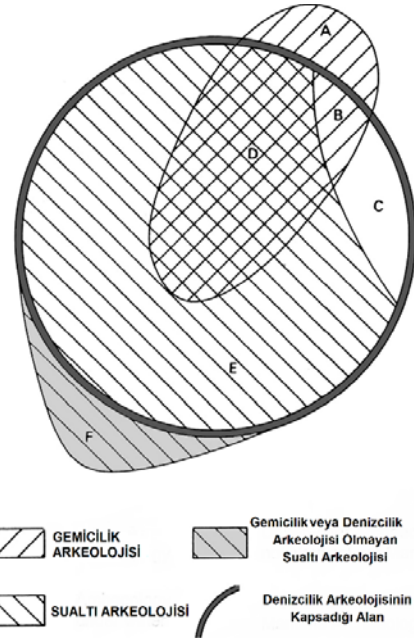

Fig. 2. Benjamin'in Sualtı Arkeolojisi Sınıflandırması (Benjamin 2010)

¹¹ Bass 2003, 177.

¹² Kızıltan 2010.

¹³ Muckelroy 1978, 4.

¹⁴ Muckelroy 1978.

Ancak bu iki alan su altındaki çalışmaların çok küçük bir bölümünü kapsamaktadır ve daha yaygın olarak karşılaşılan, hem su altında yer alan batık teknelerle (Alan D), hem de denizcilik aletleri ve teknolojisi ile ilgilidir (Alan E). “B Alanı” herhangi bir şekilde su altında kalmamış ve karada ele geçen tekneler veya gemicilikle ilgili buluntuları incelerken “C Alanı” ise su altında kalıp sonradan tekrar karaya dönüşen bölgelerde inceleme yapan alanı oluşturmaktadır. Muckelroy’un ortaya koyduğu bu ayrım zaman içerisinde güncellenerek tekrar gündeme getirilmiştir. Jonathan Benjamin 2010 yılında yaptığı bir yayında bu kavramsal ayrıma yeni bir yorum getirmiştir (Fig. 2)¹⁵. Konu hakkında bir diğer açıklama denemesi ise Hırvat Arkeolog *İrena Radić-Rossi*’nin 2012’de ortaya koyduğu terim geliştirme denemesidir (Fig. 3)¹⁶.

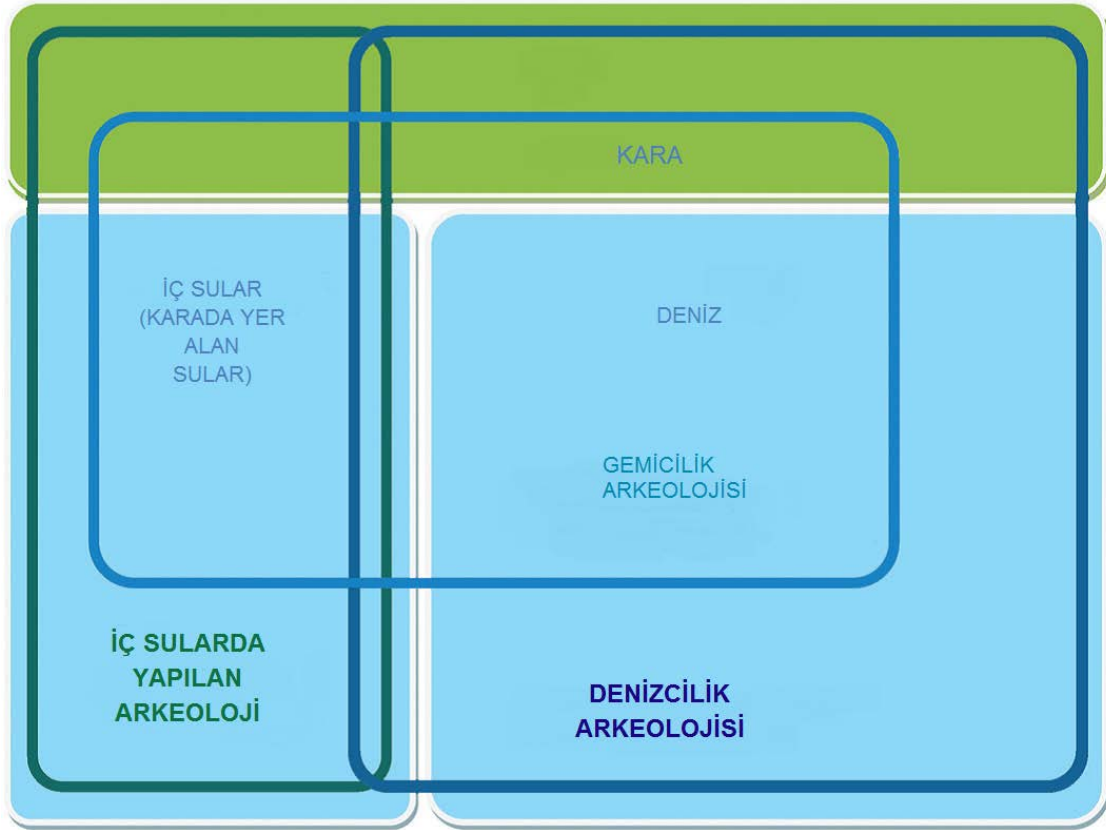

Fig. 3. *Radić-Rossi ve Barisic'in Sualtı Arkeolojisi Sınıflandırması* (Radić-Rossi 2012, Fig. 3)

Sualtı Arkeolojisi’ni “su altında yapılan arkeoloji” olarak tek bir alt disiplin olarak kabul etmek mümkün olsa da, deniz altı ortamlarında yapılan saha çalışması homojen sayılmamalıdır. Sualtı Arkeolojisi, genellikle “Gemicilik Arkeolojisi” ya da “Denizcilik Arkeolojisi” ile eş anlamlı olarak kullanıldığından, Sualtı Arkeolojisi’nde kapsam ve uygulamada birçok yöntem farklılıkları bulunmakta ve alt alanları tanımlamak için kullanılan terminoloji yanlış anlaşılmalara yol açabilmektedir. Radić-Rossi, Sualtı Arkeolojisi’nin alt dallarını sınıflandırırken karada ele geçen bulguları Muckelroy’a kıyasla daha fazla öne çıkarmıştır. Muckelroy’un 1978’de geliştirdiği yaklaşım 40 yıl içerisinde genel olarak kabul görse de giderek daha az kullanılır olmuştur. Terminoloji konusunda Avrupa ve Amerika’da çeşitli denemeler yapılmış olmakla beraber Türkiye’de terminolojiyle ilgili doğrudan yapıl-

¹⁵ Benjamin 2010.

¹⁶ Radić-Rossi 2012.

mış bir çaba olduğundan söz edilemez.

Radić-Rossi'nin öne çıkardığı bir diğer konu, iç sularda (göl ve nehirler) yapılan çalışmaların tanımıdır. Bununla beraber Radić-Rossi'nin sınıflandırma tablosunun da sayısal verilere veya istatistiğe dayanmadığını belirtmek gerekir. Radić-Rossi'nin bu çalışmasıyla ortaya koyduğu ana fikir, Sualtı Arkeolojisi çalışma alanlarının tamamen birbirleri ile ilişki içerisinde olduğudur. Muckelroy'un herhangi bir sayısal istatistiğe dayanmayan nesnel yaklaşımı kendi zamanı için geçerli kabul edilebilecek varsayımlarla ve verilerle sınırlı kalmıştır. Radić-Rossi ise yaptığı sınıflandırma çalışmasında Denizcilik Arkeolojisini en büyük payda olarak ön plana çıkarırken, Muckelroy'dan farklı olarak, diğer bütün alt dalların birbirleri ile iç içe geçmiş ve (eşit derecede) ilintili olduğunu belirtmiştir. Radić-Rossi, Denizcilik Arkeolojisini tanımlarken Bass'tan çok da farklı olmayan görüşler öne sürmüştür.

Radić Rossi'ye göre,

“Sualtı Arkeolojisi, sadece arkeolojik araştırmaları özel koşullar altında gerçekleştiren ve belirli donanımlara ihtiyaç duyan teknik bir terimdir. Bununla birlikte, sualtı araştırmalarında kullanılan metodoloji kara kazılarında kullanılanlarla aynı prensipleri uygular. Sonuç olarak, su altındaki arkeolojik faaliyetler hiçbir şekilde ayrı bir bilim alanını oluşturmaz. Aksine, bir buluntu yerinin, tarihlendiği döneme göre tarihlenir, örneğin bizim bölgemizde, Prehistorik, Klasik, Antik, Orta Çağ veya Yeni Çağ gibi sınıflandırılır. Sualtı-Denizaltı Arkeolojisi'nin ilgi alanı, hem denizdeki insan faaliyetleri hem de denizle bağlantılı insan faaliyetleri dâhil olmak üzere su altında kalmış tüm buluntu ve konak yerleri ve buluntular ile doğrudan doğruya bağlantılı olmamalarına rağmen denizle uğraşan insanlık geçmişinin kalıntılarını kapsar”¹⁷.

Muckelroy yalnızca Denizcilik Arkeolojisinin sınıflandırmasını yapmamış, su altında tespit edilen enkazların oluşumunu açıklayan diyagramlar da oluşturmuştur. Bu diyagramın amacı bir gemi enkazının çevre ile etkileşim halinde geçirdiği dönüşümü açıklamaktır (Fig. 4)¹⁸.

Hem Bass, hem de Radić Rossi'nin vurgulamaya çalıştığı nokta su altında yapılan araştırmalar ile karada yapılan araştırmalar arasında bütününde bir fark olmadığı yapılan faaliyetin temelde arkeoloji olduğu yalnızca çalışma yapılan alanın suyun altı olması sebebi ile kullanılan araçların farklı olduğudur. Sualtı Arkeolojisi (*Underwater Archaeology*) ise adından da anlaşıldığı gibi yalnızca suyun altında bulunan kültürel kalıntılarla ilgilenmektedir¹⁹. Sualtı Arkeolojisi (*Underwater Archaeology*) denizcilikle ilgisi olsun veya olmasın, suyun altında kalmış her türlü bulgu ve buluntuyu inceleyen alandır. Su altındaki yerleşimler, kullanım alanları, işlikler, tarlalar, batık gemiler veya daha yakın döneme ait savaş uçakları, denizaltı gibi kalıntılar ve su altına batmış taşınabilir buluntular gibi her türlü veri Sualtı Arkeolojisi'nin konusunu oluşturur. Bu alanın Türkçesi Sualtı Arkeolojisi olmakla birlikte, Güzden Varinlioğlu “Denizel Arkeoloji” tanımlamasını tercih etmiştir²⁰. Denizcilik Arkeolojisi, ülkemizde yerleşmiş bir sözcük değildir. Su altında çalışan Arkeologlar, yalnızca deniz, göl ve akarsularda değil, barajlarda da dalış gerçekleştirerek çalışmalar yapmaktadır.

¹⁷ Radić-Rossi 2012, 209.

¹⁸ Muckelroy 1976, 158.

¹⁹ Bass ve Hamilton 2008, 2161.

²⁰ Varinlioğlu 2014, 76.

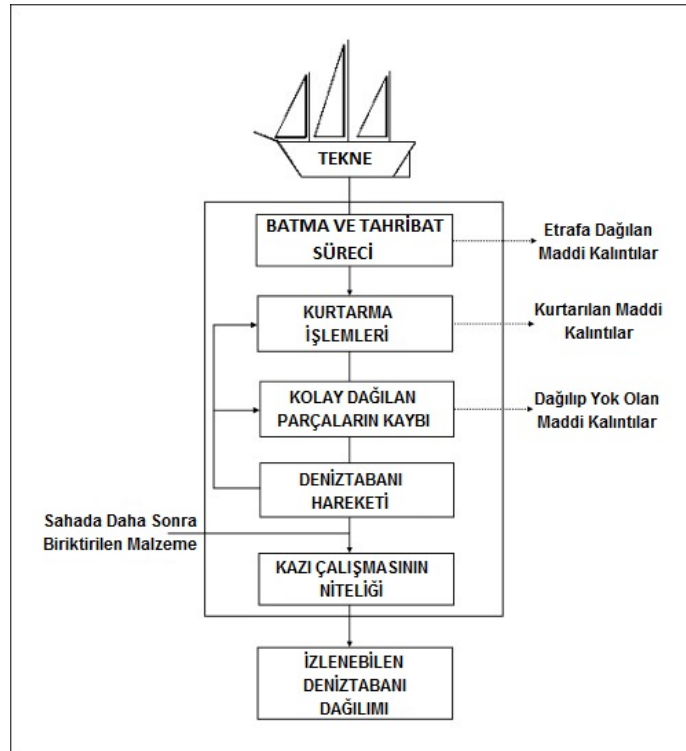

Fig. 4. Muckelroy'un Enkaz Alanı Gelişimini Gösteren Akış Diyagramı
(Muckelroy 1976, 282; Gibbs 2006, Fig. 1)

1.2. Gemicilik Arkeolojisi (*Nautical Archaeology*)

Nautical Archaeology (Gemicilik Arkeolojisi)²¹ gemi ve tekneler üzerine yoğunlaşmıştır. Gemi ve tekneler üzerine yoğunlaşan tek dal Gemicilik Arkeolojisi değildir²². Hellence “*naus* - tekne” kelimesinden türeyen bu tanım²³, hem batmış veya günümüze batmaksızın ulaşmış gemiler hem de yarısı batmış yarısı suda bulunanlar olmak üzere, merkeze koyduğu nokta olan gemi ve tekneler üzerinde yoğunlaşmıştır²⁴. Mehmet Özdoğan ise *Nautical Archaeology* için “Batık Arkeolojisi” tabirini kullanmaktadır²⁵. Genel algı bu alanın konusunun yalnızca batmış tekneler olduğu yönündeyse de suya

²¹ Green 2008, 1600; Bass 2011, 4.

²² Uluslararası Tekne ve Gemicilik Arkeolojisi Sempozyumu (*International Symposium on Boat and Ship Archaeology*) gemi ve teknelerin imalat özellikleri, teknolojik değişimleri ve işlevleri üzerinde odaklanırken, Gemicilik Arkeolojisi (*Nautical Archaeology*) aynı zamanda ticaret rotaları ve gemilerin kargoları gibi unsurları da incelemektedir.

²³ Dilbilimci Partridge 2006 yılında yazdığı “*Modern İngilizce Etimoloji Sözlüğü*” adlı kitabında *Nautical* kelimesinin kökenini ve gelişimini şu şekilde açıklamıştır:

Naus = Gemi	Hellence
Nautes = Gemici	Hellence
Nautikós = Gemicilikle İlgili	Hellence
Nāuis -Navis = Gemi	Latince
Nauticus = Gemicilikle İlgili	Latince
Nautique = Gemicilik-Denizcilik ile İlgili	Fransızca
Nautical = Gemicilik-Denizcilik ile İlgili	İngilizce (16. yüzyıl) (Bass 2011, 4; Partridge 2006, 2103).

²⁴ Bass 2011, 4.

²⁵ Özdoğan 2011, 152.

hiç indirilmeden günümüze ulaşmış buluntular örneğin Mısır piramitlerinde firavunlar için mezarlara bırakılan tekneler²⁶ de Gemicilik Arkeolojisinin çalışma alanı içerisinde yer alır. Dolayısıyla “batık” kelimesi her zaman için bu alanın kapsadığı anlamı doğru ifade etmemektedir.

Bazı durumlarda gemilerin kargoları ve gemicilikle ilgili diğer kalıntılar da Gemicilik Arkeolojisinin konusunu teşkil etmektedir. Gemicilik Arkeolojisi, özellikle gemilerin yapım teknikleri, inşada kullanılan malzemeler, gemide görev alan personelin kullandığı eşyalar²⁷, gemilerin rotaları, batmış ise batış nedenleri gibi hem maddi kalıntıları hem de bazı fiili durumları inceler. Gemilerle ilgili yazılmış antik kaynaklar, çanak çömlek üzerine ya da duvarlara boya ile yapılmış, kazınmış-çizilmiş, bazen kabartma olarak yapılmış gemi tasvirleri gibi dolaylı buluntular da Gemicilik Arkeolojisi tarafından incelenmektedir. Gemicilik Arkeolojisi, yalnızca gemileri değil, basit salları, kanoları, şişirilmiş deriden üretilmiş ulaşım araçlarını da inceler²⁸.

Dünya genelinde su altında yapılan yüzden fazla batık kazısı olduğu gibi²⁹ en azından su altında bulunan batık sayısı kadar karada tespit edilmiş tekneler de mevcuttur. Nautical Archaeology teriminin Türkçeleştirilmiş hali her ne kadar Gemicilik Arkeolojisi olsa da George Bass tarafından 1976 yılında Amerika Birleşik Devletleri’nde kurulan *Institute of Nautical Archaeology* adlı kurum Türkçe *Sualtı Arkeoloji Enstitüsü* adıyla anılmaktadır. Türkiye’de 1960’lı yıllardan beri çalışmalar yapan George Bass ve ekibinin Nautical Archaeology terimini bu şekilde Türkçeleştirmiş olmasının Türkiye’de Sualtı Arkeolojisi denilince akla batık teknelerin gelmesinde pay sahibi olduğu düşünülebilir.

1.3. Kıyı Yerleşimleri Arkeolojisi (*Coastal Archaeology*) ve Su Altında Kalmış Yerleşim Yerleri Arkeolojisi (*Submerged Settlements Archaeology, Wetsite Archaeology*)

Deniz, göl veya akarsu kıyısında kurulmuş ve hala kıyıda bulunan veya kısmen ya da tamamen su altında kalmış alanları inceleyen arkeoloji dalı “Kıyı Arkeolojisi’dir” (*Coastal Archaeology*)³⁰. Su altında bir sebeple kalmış yerleşim yerlerini inceleyen, “Su Altında Kalmış Yerleşim Yerleri Arkeolojisi” (*Submerged Settlements Archaeology*) ya da sulak alanlarda veya önce su altında sonra ise alüvyon biriktirmesi ile karada kalan yerleşimleri inceleyen “Batık Kentler Arkeolojisi” (*Wet Site Archaeology*)³¹ ise kavram olarak diğer alt dallara kıyasla daha yenidir. Su Altında Kalmış Yerleşim Yerleri Arkeolojisi, uzun yıllar boyunca Denizcilik Arkeolojisinin altında olmasına karşın bir ayrıma gerek duyulmamıştır. Bu dal, zaman içinde suyun altında kalmış veya sonradan tekrar toprağa gömülmüş yerleşim yerlerini incelemektedir.

“Su Altında Kalmış Yerleşim Yerleri Arkeolojisi” daha ziyade, geçmişteki kıta sahanlığının zamanla sular altında kalmış sınırlarını ve buradaki yerleşimleri incelemektedir. Ayrıca limanlar ve mendirekler de bu alana girmektedir. Kıyıları dinamik alanlardır. Okyanus, deniz ve göllerin su seviyesi çeşitli etmenlere bağlı olarak değiştiğinde, başta kıyı çizgeleri, adalar ile kara ilişkisi ve akıntılar olmak üzere coğrafi özellikleri de değişmektedir.

Su Altında Kalmış Yerleşim Yerleri Arkeolojisi, özellikle Baltık Denizi, Karadeniz, Marmara ve

²⁶ Altenmuller 2002.

²⁷ Kürek, yelken, ipler, makaralar, dümenler, gemi fenerleri, halat ve hat ağırlıkları, çapalar vb.

²⁸ Bass 2011, 4.

²⁹ Renfrew ve Bahn 2017, 113.

³⁰ Bass 2011, 4.

³¹ Purdy 1988, 23.

Akdeniz gibi (okyanus sistemlerine dar boğazlar ile bağlı oldukları için küresel deniz düzlemlerinin değişimi sonuçlarının daha abartılı olarak görüldüğü, ancak yerleşim için okyanuslara göre çok daha elverişli koşullara sahip olan) iç denizlerde yaygın olarak yapılmaktadır. Ayrıca, epirojenik³² hareket sonucunda su altında kalan yerleşimler, tektonizmaya bağlı alçalma-yükselme sonucu su altında kalan yerleşimler, volkanizmaya bağlı su altında kalan yerleşimler, iklimsel değişimler veya akarsu havzalarındaki değişimler nedeniyle göl seviyesinin yükselmesi sonucu su altında kalan yerleşimler de dâhil olmak üzere bir şekilde ve bir süreliğine suyun altında kalmış yerleşim yerleri üzerine çalışmaktadır. Avrupa'da yer alan göl evleri gibi zamanla su altında kalmış kazık temelli konutlar da bu alanın konusu dâhilindedir. Bu alanın incelediği temel konulardan biri, yerleşimin hangi koşullar nedeniyle su altında kalmış olduğudur ve Jeoarkeoloji veya Kültürel Peyzaj Arkeolojisi (*Landscape Archaeology*), Çevresel Arkeoloji (*Environmental Archaeology*), Sulak Alan Arkeolojisi (*Wetland Archaeology*) gibi uzmanlık alanları ile birlikte değerlendirme yapmak durumundadır. Türkiye'de yapılmış çalışmalar çok az ise de vardır, bunların içinde en kapsamlısı olarak Yenikapı kazısıdır³³ ve bu tip çalışmalar genellikle liman mendirekleri için yapılmaktadır. Ancak genel olarak ülkemizde hiç bir belgeleme yapılmadan deniz dipleri taranmakta, moloz ile kaplanmakta, bataklar kurutulmuş ve boşaltılmaktadır.

1.4. Deniz Arkeolojisi (*Marine Archaeology*)

Deniz arkeolojisi tabiri deniz içerisinde ve tabanında yapılan arkeolojik faaliyetleri kapsayan bir kavramdır. İlk olarak ne zaman kullanıldığı bilinmemektedir ve çok tercih edilen bir tabir değildir. Çoğunlukla Denizcilik Arkeolojisi ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Denizlerde, su altında bulunan her türlü arkeolojik veri bu alanın inceleme konusudur. Türkiye'de deniz altında bulunan bütün yerleşimler ve batıklarda yapılan çalışmalar Deniz Arkeolojisinin kapsamı içerisinde.

1.5. Nehir Arkeolojisi (*Riverine Archaeology*)

Akarsuların altındaki çalışmaları kapsayan bu kavram akarsulara özgü akıntı ve sınırlı görüş gibi kendine özgü durumlar nedeniyle ortaya çıkmış bir tabirdir³⁴. Bu alanda ülkemizde yapılan araştırmalar sayıca çok fazla değildir. Nehir ortamında hem su altında hem su üstünde hem de kısmen su altında kalmış kalıntılar, Nehir arkeolojisinin kapsamındadır. Örneğin Siirt Kurtalan'da bulunan Çattepe höyükte Dicle Nehri'nin kenarında kısmen su altında kalmış olan liman mendireği ve köprü ayakları bu alanın dâhilindedir³⁵. Türkiye'nin en önemli havzalarında olan Fırat ve Dicle kıyıları Neolitik Dönem'den günümüze kadar yerleşimlere sahne olmuştur ve Nehir Arkeolojisi alanında zengin buluntular sunacağı açıktır.

1.6. Göl Arkeolojisi (*Lake Archaeology*)

Avrupa'da Göl İnsanları'nın³⁶ kazılarıyla başlamış olan bu alan, ilk başlarda ayrı bir adlandırma ola-

³² Epirojenez çeşitli sebeplere bağlı olarak geniş bir alanda yaşanan makro ölçekli çökmelere verilen addır. Bir levhanın üzerindeki ağırlığın artması (buzul, kalın alüvyon baskısı ile) batma ya da (yükün kalkması buzulların erimesi, güçlü erozyon ile) yükselmesi olayıdır.

³³ Kızıltan 2010.

³⁴ Öniz 2009, xiv.

³⁵ Sağlamtimur-Türker 2012. 74.

³⁶ İngilizce "*lake-dweller*" olarak kullanılan bu tabirin Türkçe karşılığı tam olarak "göl evinde oturan kişi"dir. Türkçeye uygun olarak bu kişilere göl insanları denilmesi uygun görülmüş ve tezde bu şekilde bir kullanım tercih edilmiştir.

rak düşünülmemiş, nispeten daha yakın tarihlerde Amerika'da yapılan göl kazıları için kullanılan bir tabir olarak karşımıza çıkmıştır. Göl kıyısında, göl içerisinde su altında veya göl üzerinde yer alan adalarda yapılan arkeolojik faaliyetleri kapsayan bu tabir, doğrudan Göl Arkeolojisi şeklinde nadiren kullanılmıştır. Ülkemizde Göl Arkeolojisi çalışmaları çok ender olarak yapılmış olup, en iyi örnek Elazığ Hazar Gölü altında yapılan sualtı araştırmaları³⁷ ve yakın zamanda Van Gölü³⁸, İznik Gölü³⁹ ve Köyceğiz Gölü'nde⁴⁰ yapılan araştırmalardır.

Würm Buzul döneminde (G.Ö. yaklaşık 21.000), okyanusların seviyesi şimdiki seviyenin 130 m kadar altına inmiş⁴¹ ve böylece Ege denizlerinde kıta sahanlığının büyük bir bölümü kara haline gelmiştir. Deniz altı akarsu ağı, delta ve diğer karasal çökeltiler bu durumu açıkça kanıtlamaktadır. İklimsel etkiler göl seviyelerinde sürekli olarak değişimler meydana gelmesine sebep olmuştur. Urmiye ve Lut Gölleri bu duruma çok iyi örnektir. Lut Gölü günümüzde deniz seviyesinden 394 m alçakta yer almaktadır buna karşın göl etrafında 15 farklı kıyı çizgisi görülmektedir. Göl depoları ve arkeolojik veriler Pleistosen sırasında göl seviyesinin zaman zaman yükselip alçaldığını ve hatta bazen bu günkü seviyenin birkaç yüz metre üstüne kadar yükselmiş olduğunu göstermektedir⁴².

Göllerin yalnızca günümüzdeki su seviyelerinin altında kalan yerleşimlerin değil bir dönem göl kıyısında bulunup günümüzde gölden içerde kalmış alanların da incelenmesi Göl Arkeolojisinin kapsamındadır. Avrupa'da Göl Arkeolojisi çalışmaları özellikle Kuzey Avrupa ve Britanya'da yaygın olarak yapılmaktadır. Baraj gölleri de çalışılan nispeten daha yeni bir alan olmuştur. Göl çalışmalarının esas önemi iklim ve çevre koşulları üzerinde verdiği bilgi: varvalar, polen, sedimentoloji ve sürüklenen kalıntılar ile bölge arşividir. Kurumuş göl depoları kesitleri için en iyi bilgi kaynaklarından biri örneğin Olduwan'daki ilk insan bulgularıdır.

Ülkemizde yapılan Sualtı Arkeolojisi çalışmaları daha ziyade denizlerde yapılan çalışmalardır. İç sularda sınırlı çalışma yapılmıştır. Van Gölü, Beyşehir Gölü, Hazar Gölü gibi su seviyesi değişken olan göllerde yapılan çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Özellikle Avrupa'daki göllerde yapılan çalışmalar göl kıyısı konutlarına yoğunlaşmıştır. Yerleşim yerlerinin bu şekilde seçilmesinde kuşkusuz yaşam alanında bulunan göl sayısının fazlalığı da bir etken teşkil etmiş olmalıdır. Zira, Türkiye'de toplam 45 göl bulunmaktayken İskoçya'da göl sayısı 30.000'i Kanada'da ise 3.000.000'u bulmaktadır. Bununla beraber ülkemizde özellikle Fırat ve Dicle Nehirleri çevresinde bulunan tarihöncesi yerleşim alanları kısmen veya hiç araştırılmadan baraj gölleri altında kalmış olup potansiyel sualtı araştırma alanlarına dönüşmüştür. Höyüklerin su altında uzun süre kaldıktan sonra höyük özelliklerini kaybetmeleri ve stratigrafik bütünlükten yoksun buluntu yığınlarının geriye kalması olasıdır.

Türkiye'de baraj göllerinde iklime bağlı yağış oranları, insan faaliyetleri gibi tetikleyiciler sonucunda görece kısa vadede su altına batma ve çıkma yapan kalıntılar mevcuttur. Örneğin İstanbul Alibeyköy Barajı'nda yer alan Mimar Sinan eseri "Mağlova Kemerli" kurak mevsimlerde suların çekilmesi ile tamamen açığa çıkarken yağışlı mevsimlerde kısmen su altında kalmaktadır.

³⁷ Özkan -Aygün 2008:159-170.

³⁸ Kaplan 2013.

³⁹ Şahin, 2015, 435.

⁴⁰ Işık 2002, 223.

⁴¹ Kayan 2012, 69.

⁴² Erinç *et al.* 2015, 280.

1.7. Sulak Alan Arkeolojisi (*Wetland Archaeology*)

Sulak alanlarda arkeolojik çalışmalar 19. yüzyıl itibarı ile yapılmaya başlamış olsa da “Sulak Alan Arkeolojisi” (*Wetland Archaeology*) tabiri ilk olarak 1975 yılında *John Coles* tarafından kullanılmıştır⁴³. *John Coles* “Sulak Alan Arkeolojisi” adlı bir de kitap yazmıştır⁴⁴. Tabirin kapsadığı anlam akarsu, göl, bataklık gibi sulak alanlarda yapılan kazıları, geleneksel arkeolojinin yaptığı “kuru ortamdaki” arazi çalışmalarından ayırmak amacını gütmektedir. *Coles* 1975’te yayınladığı kitabında sulak alanlarda yapılan çalışmanın ayrı bir kategoride ele alınması gerekliliğine vurgu yapmıştır. Sulak alanlarda yapılan çalışmalar sonucunda özellikle anoksik ortam söz konusu ise iyi korunmuş organik cisimler bazen hayvan ve insan bedenleri ortaya çıkarılabilmektedir⁴⁵.

Sulak alan arkeolojisi Türkiye’de de yapılmaktadır. Örneğin, Siirt Kurtalan’da yapılan Çatpepe kazısı, Yenikapı Neolitik tabaka kazısı gibi ıslak ortamlarda yapılan kazılar bu alanda yapılan çalışmalar olarak sayılabilir. Bununla birlikte yapılan çalışmalarda sulak alan vurgusu yoktur⁴⁶.

1.8. Kıyı Şeridi Arkeolojisi (*Foreshore Archaeology*)

Eskiden su altında veya toprak altında olan çeşitli kalıntıların daha sonra denizin çekilmesi ile tekrar karada kalmış hallerini inceleyen bir diğer alt dal ise *Foreshore Archaeology* dir⁴⁷. Bu alan özellikle okyanuslara kıyı olan İngiltere ve Baltık ülkelerinde geniş ölçekli gelgitlerin yaşandığı alanlarda uygulanan bir Arkeoloji dalıdır. *Foreshore Archaeology*⁴⁸ için önerilmiş herhangi bir Türkçe adlandırma yoktur. Bu dal, “Ön Kıyı Arkeolojisi”, “Kıyı Şeridi Arkeolojisi”, “Suların Çekildiği Kıyı Arkeolojisi”, “Sahil Arkeolojisi” veya “Gelgit Arkeolojisi” gibi bir adlandırma alabilir. Bununla beraber bu dalı, Su Altında Kalmış Yerleşim Yerleri Arkeolojisinden ayırabilecek olan nokta ise çalışma alanlarının genellikle (gelgitlere bağlı olarak) su altında kalış biçiminin değişken olduğu alanları kapsamasıdır⁴⁹. Bu dalın Türkçe karşılığı olarak “Kıyı Şeridi Arkeolojisi” tabiri daha uygundur. Zira çalışma yapılan ve gelgitlerin olduğu coğrafi alan, kıyı çizgisi ile kıyı kenar çizgisi arasında kalan yeri yani kıyı şeridini kapsamaktadır.

Bu dalın uygulanış biçimi özellikle İngiltere’de yaygındır. Hem gelgit ile deniz tabanına düşmüş

⁴³ Higham 2012, 907.

⁴⁴ Coles 1975.

⁴⁵ Menotti - O’Sullivan 2012.

⁴⁶ Ova düzlemlerinin altında kalan, taban suyu içinde korunmuş buluntu yerleri de söz konusudur. Örneğin Tülintepe, Tepecik derin sondaj, Konya Çatahöyük en alt katman, Gedikli Karahöyük oda mezarı, Demircihöyük en alt katman gibi. Bu alanlar ova düzleminin altında ve taban suyunun çıktığı noktalarda tabakalara sahip ıslak ortamda korunmuş buluntular veren yerler olsalar da buradaki çalışmalar doğrudan “Sulak Alan Arkeolojisi” çalışması olarak sayılmamaktadır.

⁴⁷ Bowens 2009, 11.

⁴⁸ *Foreshore Archaeology* tabiri bazen *Coastal and Foreshore Archaeology* olarak da kullanılmaktadır.

⁴⁹ Gelgit güneşin ve ayın dünya üzerindeki çekim kuvveti nedeni ile oluşan yükselme ve alçalma şeklindeki harekettir. Temelde üç gelgit tipi vardır. Bunlar yarım günlük gelgit, günlük gelgit ve karışık gelgittir. Gelgit sonucunda iç denizlerde birkaç santimetre okyanus ve açık denizlerde metrelerce alçalma ve yükselme meydana gelebilmektedir. Gelgitler delta oluşumunu zayıflatmakta ve haliç oluşumunu sağlamaktadır (Hoşgören, 2014, 120). Gelgitlere bağlı olarak alçalma yükselmenin en etkili olduğu yerler arasında İngiltere Severn Halici’nde 13,1 m, Mont-Saint Michel Körfezi’nde 12,6 m. Kanada Fundy Körfezi 13,6 m gibi açık denize kıyısı olan körfez ve haliçler yer almaktadır (Atalay 1990, 34). Mont-Saint Michel Körfezi’nde gelgit döneminde su alçalması sonucunda kıyı çizgisi ile kıyı kenar çizgisi arasında 25 km’lik bir kıyı şeridi açığa çıkmaktadır ve söz konusu alan 250 km² lik bir gelgit düzlüğüdür (Ciner 2003, 17).

kalıntıların sahile vurması sonucu biriken buluntular hem de gelgit zamanında açığa çıkan deniz tabanına gömülmüş buluntular Gelgit Arkeolojisinin inceleme alanını oluşturur. Gelgit ayrıca yüzeyi aşındırdığı için bulmayı kolaylaştırır. Örneğin 1998 yılında İngiltere Norfolk'da yer alan Holme Köyü yakınlarındaki kumsalda gelgit sırasında açığa çıkan ve yuvarlak plan veren ahşap bir anıt keşfedilmiş ve söz konusu anıt Stonehenge'e olan biçimsel benzerliği nedeniyle Seahenge adı verilmiştir⁵⁰. Seahenge MÖ XXI. yüzyıla tarihlenmektedir ve merkezde yer alan bir ağaç gövdesi etrafına tabana çakılarak oluşturulmuş 55 ahşap dikmeden oluşan yuvarlak planlı basit bir mimari yapıdan ibarettir⁵¹.

Gelgit dışında kıyı çizgisinin mevsimsel olarak değişmesi ile de çeşitli kalıntılar ortaya çıkabilmektedir. Örneğin Güneybatı Anadolu sahillerinde atmosferik basınç değişimi sonucu her yıl görelili deniz çekilmesi ve ilerlemesi durumu yaşanmaktadır. Yatayda 20 m ve düşeyde 40 cm'ye kadar olan deniz çekilmeleri sonucunda sığ sulardaki arkeolojik kalıntılar yüzeye çıkabilmektedir.

1.9. Derin Su Arkeolojisi (*Deepwater Archaeology*)

Sualtı Arkeolojisinin bir diğer alt dalı Derin Su (Deniz) Arkeolojisi veya Deniz Tabanı Arkeolojisi'dir (*Deepwater Archaeology*)⁵². Bu alan insan faktörünün yanında insansız deniz altı ve çeşitli araçların da kullanıldığı ve derin sularda yer alan buluntuları saptayarak inceleyen daldır. Dünya okyanuslarının ortalama derinliğinin 4000 m olduğu düşünüldüğünde bu alanlarda yapılabilecek sualtı araştırmalarında Derin Su Arkeolojisinin yöntemleri devreye girmektedir. Esas olarak oşinografi yöntemleri olan ölçüm ve inceleme yöntemleri Derin Su Arkeolojisinin temel yöntemleri olarak kullanılmaktadır⁵³. Derin Su Arkeolojisi çoğunlukla derin deniz dibine döşenecek boru hatları, kablo güzergâhları için yapılan taramalar şeklinde uygulanmaktadır. Denizin yüzlerce metre altında yer alan batıklar bu alan sayesinde keşfedilebilir duruma gelmiştir. Örneğin Karadeniz tabanında 1800 m gibi derinliklerde bulunan gemiler Derin Su Arkeolojisi'nin çalışma alanına girmektedir. İsrail açıklarında keşfedilmiş amfora yüklü iki Fenike batığı derin sularda keşfedilmiş en eski teknelerdir⁵⁴.

1.10. Hazine Avcılığı (*Treasure Hunting*)

Sualtı Arkeolojisi'nin terminoloji sorunsalı içerisinde üzerinde durulması gereken bir diğer tabir "Hazine Avı" (*Treasure Hunting* veya *Maritime Salvage*) kavramıdır. Su altında yer alan batık gemilerin kargolarına ve değerli eşyalara ulaşma hedefi taşıyan bu alan bazı ülkelerde belli izinler dâhilinde yasal olarak uygulanmaktadır. Bu dal bilimsel bir kaygı taşımayan kişilerce yapılmaktaysa da sırf bu işi yapan şirketler kurulmuş ve Su altında çalışan Arkeologları tam zamanlı veya kısa süreli olarak işe alarak çalıştırır duruma gelmişlerdir⁵⁵. Temel olarak, arkeolojik inceleme ve kurtarma ya da hazine avcılığı arasındaki en büyük fark, arkeolojinin temel amacının, gelecek için kullanılacak yeni bilgilerin elde edilmesi hazine avında ise temel amacın ulaşılacak değerli eşyalar olmasıdır. Bu dalın Sualtı Arkeolojisi ile yan yana gelemeyecek bir çeşit define avcılığı olduğu görüşü baskındır.⁵⁶ Her ne kadar uluslararası sularda yapılmasına kanuni bir engel olmasa da sualtı kültürel mira-

⁵⁰ Linford *et al.* 2002, 1.

⁵¹ Bayliss *et al.* 2000, 479.

⁵² Ballard *et al.*, 2001.

⁵³ Ballard 2007, 62.

⁵⁴ Renfrew-Bahn 2017, 113.

⁵⁵ Green 2008, 1603.

⁵⁶ Bowens 2009, 6.

sının korunması kavramını zaman zaman ihlal eden hazine avcılığına, uluslararası kamuoyu genel itibarıyla sıcak bakmamaktadır. Ülkemizde de izinli olarak yapılan örnekleri vardır.

Hazine avcılığının geçmişi sualtı kazılarının geçmişi ile paraleldir. Zira su altına inerek batıkları araştıran ilk kişilerin temel motivasyonu tarihi bulguları ortaya çıkarıp belgelemek değil, bunlardan kazanç sağlamak olmuştur.

Tartışma ve Sonuç

Sualtı Arkeolojisi kendi içerisinde çok sayıda alt dal barındıran kapsamlı bir alandır. Söz konusu alt dallardan bir kısmı alanın tanımlanmasında ve kapsayıcılığında soru işaretlerinin oluşmasına sebep olmaktadır. Zira bazı alt dallar su altının dışında karada yapılan çalışmaları da kapsamaktadır. 1970'lerin sonlarında Sualtı Arkeolojisi'nde kavram kargaşası belirginleşmiş ve bir anlamda farklı paradigmlar ortaya çıkmıştır. Bu yıllarda Keith Muckelroy yaptığı terminolojik ayırım ile Sualtı Arkeolojisi kategorilerini ve birbirleri ile ilişkilerini incelemiş fakat söz konusu çalışma ülkemizde karşılık bulmamıştır. Muckelroy'un tanımlaması yıllar içinde çeşitli Arkeologlar tarafından revize edilerek yeniden gündeme getirilmiş fakat ülkemizde alanın uygulayıcıları tarafından bu adlandırmalar yaygın kabul göremektedir.

Neden dalış eğitimi almış bir arkeolog tarafından dünyadaki ilk bilimsel sualtı batık kazısı Türkiye'de yapılmışken terminoloji olarak geri kalındığı ayrı bir sorudur. Türkiye'de Sualtı Arkeolojisi ile uğraşan ve kara çalışmalarına kıyasla az sayıda olan arkeologlar terminolojiyi geliştirmek veya yabancı kelimeler yerine Türkçe karşılık kullanmak gibi bir gereklilik hissetmemiş olabilir. Bunun yanında unutulmamalıdır ki Türkiye'de ister karada ister su altında olsun arkeolojinin gelişimi ve alt dalların ortaya çıkıp genel kabul görmesi batı dünyası ile bire bir örtüşen bir süreçsel bütünlük göstermemektedir. Örneğin 1960'lı yıllarda ortaya çıkan ve dünya genelinde kısmen kabul gören Süreçsel Arkeoloji (*Processual Archaeology*) görüşü ülkemizde karşılık bulmamıştır. Art-Süreçsel Arkeoloji'nin (*Post Processual Archaeology*) kurucularından ve en önemli temsilcilerinden olan Ian Hodder 1994-2017 yılları arasında 23 yıl boyunca ülkemizde Çatalhöyük kazılarını yürütmüş ve Art-Süreçsel Arkeoloji çalışmaları ülkemizde şekillenmiş olmakla birlikte bu alanın da çok takip edildiği ve yaygın kabul gördüğü söylenemez.

Ülkemizde bu tip arkeolojik kavramların bilim dili içerisine girmesi çoğunlukla söz konusu alanlarda çalışan uzmanların bu kavramları sık sık kullanması ve zamanla söz konusu kullanımın gelenekleşmesi şeklinde olmaktadır. Bazı kavramlar ise yabancı çalışmacıların girişimleri ile bilim dilimize kazandırılmıştır. Bu durumun doğurduğu bazı hatalı sonuçlar da vardır. Örneğin "Institute of Nautical Archaeology" kurumu Türkçe adı ile Sualtı Arkeolojisi Enstitüsü olarak faaliyet göstermektedir. Bu işin ülkemizdeki öncülerinin yaptığı söz konusu adlandırma alanda bir kavram kargaşasının oluşmasına sebep olmaktadır. Su altında çalışan Türk Arkeologlar bilim dünyasındaki terim ve kavramları yorumlamak ve kullanmak yerine "Sualtı Arkeolojisi" tabirini bir nevi gelenekselleştirerek kullanmayı tercih etmiştir.

Bu çalışma ile bazı özel terimlerin Türkçenin bilim diline kazandırılması denenmiştir. Bu kapsamda terimlerin orijinaleri, mevcut olarak kullanılan Türkçe karşılıkları ve orijinallerine önerilen Türkçe karşılıklar ile alanın sınırlılıklarını esas alan açıklayıcı bir tablo oluşturulmuştur (Fig. 5). Amaçlanan, dünyada sualtı arkeolojisinin branşları olarak artık kesin kabul görmüş alt dalların, Türkçe karşılıklarının ortaya konmasıdır. Türkçe karşılıkları önerilen alanların çalışma sahaları ve kapsamaları topografyaya uygun şekilde uyarlanmış bir çizim ile ele de alınmıştır (Fig. 6).

Orijinal Terim	Türkçedeki Mevcut Kullanım	Türkçe Kullanım Önerisi	Alanın Sınırlılıkları
Underwater Archaeology	Sualtı Arkeolojisi	Sualtı Arkeolojisi	Herhangi bir nedenle suyun altında kalmış her türlü buluntuyu inceler.
Nautical Archaeology	Sualtı Arkeolojisi	Gemicilik Arkeolojisi	Batmış veya batmamış tekne, gemi, sal kalıntıları ile gemilerin yükü, çapa ve halatları, rotası, gemilerin bağlandığı liman ve mendirek kalıntıları veya duvar resimlerinde yer alan gemi çizimleri gibi konuları inceler ve araştırır.
Maritime Archaeology	Denizcilik Arkeolojisi	Denizcilik Arkeolojisi	Deniz, göl, akarsu gibi alanlarda yapılmış olan denizcilik faaliyetleri ile ilgili su altında veya su üstünde bulunan her türlü kalıntıyı inceler.
Coastal Archaeology	Yok	Kıyı Yerleşimleri Arkeolojisi	Geçmiş dönemdeki veya güncel kıyı çizgisini esas alarak kıyı bölgelerde kurulmuş olan yerleşim yerlerine odaklanır.
Submerged Settlements Archaeology /Wetsite Archaeology	Yok	Sualtında Kalmış Yerleşim Yerleri Arkeolojisi	Herhangi bir nedenle su altında kalmış her türlü mimari kalıntıyı inceler.
Marine Archaeology	Deniz Arkeolojisi	Deniz Arkeolojisi	Denizlerde su altında veya kıyı bölgelerde bulunan her türlü kalıntıyı inceler.
Riverine Archaeology	Nehir Arkeolojisi	Nehir Arkeolojisi	Nehirlerde su altı veya nehir kıyısında yer alan kalıntıları inceler.
Lake Archaeology	Göl Arkeolojisi	Göl Arkeolojisi	Göllerde su altında veya kıyı bölgelerde yer alan kalıntıları inceler.
Wetland Archaeology	Sulak Alan Arkeolojisi	Sulak Alan Arkeolojisi	Özellikle deltalar gibi ıslak ortamlarda su altında veya bataklık-balçık altında kalmış her türlü kalıntıyı inceler.
Foreshore Archaeology	Yok	Kıyı Şeridi Arkeolojisi	Kıyı çizgisi ile kıyı kenar çizgisi arasında kalan ve değişken sayılabilecek kıyı çizgilerindeki (alçalma yükselmeye bağlı olarak) zaman zaman su altında veya su üstünde kalan her türlü kalıntıyı inceler.
Treasure Hunting	Hazine Avcılığı	Hazine Avcılığı	Uluslararası sularda kanuna uygun olarak da yapılabilen arkeolojik amaçlardan ziyade değerli kalıntılara ulaşmayı hedefleyen bir alandır.

Fig. 5. *Sualtı Arkeolojisi ve Alt Dallarının Mevcut Türkçe Karşılıkları ve Türkçe Kullanım Önerileri*

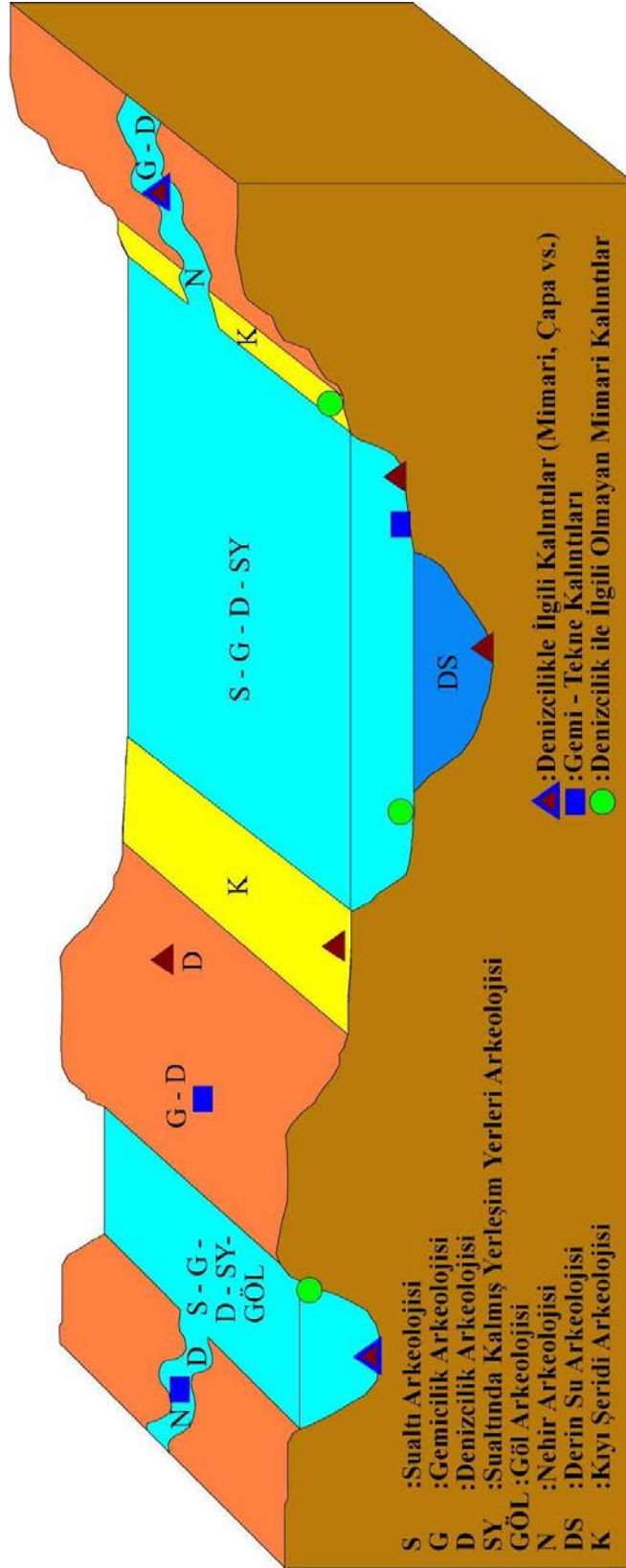

Fig. 6. Sualtı Arkeolojisi Branşlarının Sualtı Topografyasına Göre Gösterilmesi

BİBLİYOGRAFYA

- Altenmuller 2002 H. Altenmuller, "Funerary Boats and Boat Pits of the Old Kingdom". *Archiv Orientalní* 70/3 (2002) 269-290.
- Ballard 2007 R. D. Ballard, "Archaeological Oceanography". *Oceanography* 20/4 (2007) 62-67.
- Ballard *et al.* 2001 R. D. Ballard, F. T. Hiebert, D. F. Coleman, C., Ward, J. S. Smith, K. Willis, B. Foley, K. Croff, C. Major – F. Torre, "Deepwater Archaeology of the Black Sea: The 2000 Season at Sinop, Turkey". *American Journal of Archaeology* 105/4 (2001) 607-623.
- Bass 2003 G. F. Bass, *Su Altında Arkeoloji: Bir Arkeoloğun Türkiye Macerası*. İstanbul 2003.
- Bass 2011 G. F. Bass, "The Development of Maritime Archaeology". *The Oxford Handbook of Maritime Archaeology*. Oxford 2011.
- Bass 2013 G. F. Bass, *Denizler Altında Arkeoloji, Su Altına Adanmış Bir Ömür: Anılar ve Keşifler*. Çev. F. Gülfidan. İstanbul 2013.
- Bass – Hamilton 2008 G. F. Bass – D. L. Hamilton, "Underwater Archaeology". Eds. D. M. Pearsall – P. P. A. Funari, *Encyclopedia of Archaeology* 2. New York (2008) 2161-64.
- Bayliss *et al.* 2000 A. Bayliss, C. Groves, G. McGormac, M. Baillie, D. Brown, M. G. Brennand, M. Baillie, D. Brown – M. Brennand, "Precise dating of the Norfolk timber circle". *Nature* 402 (2000) 479.
- Benjamin 2010 J. Benjamin, "Submerged Prehistoric Landscapes and Underwater Site Discovery: Reevaluating the 'Danish Model' for International Practice". *Journal of Island & Coastal Archaeology* 5 (2010) 253-270.
- Blot 1996 J. Y. Blot, *Underwater Archaeology. Exploring World Beneath the Sea*. London 1996.
- Bowens 2009 A. Bowens, *Underwater Archaeology: The NAS Guide to Principles and Practice*. Portsmouth 2009.
- Ciner 2003 A. Ciner, "Gelgit Düzlüğü Sedimentasyonuna Güncel Bir Örnek: Mont-Saint-Michel Körfezi (Kuzeybatı Fransa)". *Yerbilimleri Dergisi* 5/27 (2003) 15-27.
- Coles 1975 J. Coles, *The Archaeology of Wetlands*. Edinburgh 1975.
- Erinç *et al.* 2015 S. Erinç, A. Ertek – C. Güneysu, *Jeomorfoloji II*. İstanbul 2015.
- Gibbs 2006 M. Gibbs, "Cultural Site Formation Processes in Maritime Archaeology: Disaster Response, Salvage and Muckelroy 30 Years on". *International Journal of Nautical Archaeology* 35(1) (2006) 4-19.
- Green 2008 J. Green, "Maritime Archaeology". Eds. D. M. Pearsall – P. P. A. Funari, *Encyclopedia of Archaeology* 2. New York (2008) 1599-1605.
- Higham 2012 C. F. W. Higham "The Archaeology of Wetlands: a Personal Journey". Ed. Francesco Menotti – A. O'Sullivan, *The Oxford Handbook of Wetland Archaeology*. Oxford 2012.
- Hoşgören 2014 M. Y. Hoşgören, *Jeomorfoloji Terimleri Sözlüğü*. İstanbul 2014.
- Kayan 2012 İ. Kayan, "Kuvaterner'de Deniz Seviyesi Değişimleri". Eds. N. Kazancı – A. Gürbüz, *Kuvaterner Bilimi* (2012) 59-78.
- Kızıltan 2010 Z. Kızıltan, "Marmaray-Metro Projeleri Kapsamında Yapılan, Yenikapı, Sirkeci ve Üsküdar Kazıları". Eds. U. Kocabaş, *İstanbul Arkeoloji Müzeleri 1. Marmaray-Metro Kurtarma Kazıları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. İstanbul

- (2010) 5-6.
- Linford *et al.* 2002 N. Linford, M. Jackson – J. Marvin, “Seahenge, Susceptibility, and more ways to be wrong”. *The IRM Quarterly* 12/1 (2002)1-12.
- Menotti – O’Sullivan 2012 F. Menotti – A. O’Sullivan, *The Oxford Handbook of Wetland Archaeology*. Oxford 2012.
- Muckelroy 1976 K. Muckelroy, “The Integration of Historical and Archaeological Data Concerning an Historic Wreck Site: The ‘Kennemerland’”. *World Archaeology* 7/3 (1976) 280-89.
- Muckelroy 1978 K. Muckelroy, *Maritime Archaeology*. Cambridge 1978.
- Öniz 2009 H. Öniz, *Temel Sualtı Arkeolojisi*. İstanbul 2009.
- Özdoğan 2011 M. Özdoğan, *50 Soruda Arkeoloji*. İstanbul 2011.
- Özkan-Aygün 2008 Ç. Özkan-Aygün, “The Sunken Byzantine Settlement, 2005-2006 Underwater Survey at Hazer Lake, Eastern Anatolia”. *AST XXV/3 Kocaeli* (2008) 159-170.
- Partridge 2006 E. Partridge, *Origins: A short Etymological Dictionary of Modern English*. Routledge 2006.
- Purdy 1988 B. A. Purdy, *Wet Site Archaeology*. New Jersey 1988.
- Radic-Rossi 2012 İ. Radic-Rossi, “Underwater/Submarine, Maritime and Archaeology: Discussing Some Terminological Issues”. *Archaeologia Adriatica* VI (2012) 207-230.
- Renfrew – Bahn 2017 C. Renfrew – P. Bahn, *Arkeoloji, Kuramlar, Yöntemler ve Uygulama*. Çev. G. Engin. İstanbul 2017.
- Sağlamtimur – Türker 2012 H. Sağlamtimur – A. Türker, “Çattepe Höyük”. Eds. A. Çilingiroğlu, Z. Mercangöz – G. Polat. *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları* (2012) 65-76.
- Varinlioğlu 2014 G. Varinlioğlu, “Denizel Arkeolojide Görselleştirilme”. *TINA Denizcilik Arkeolojisi Dergisi* 1 (2014) 76-78.

